

5. Формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку

Вступ. У сучасному світі, що характеризується глобалізаційними процесами, міжкультурними взаємодіями та динамічними соціальними змінами, особливої актуальності набуває проблема формування толерантності як важливої особистісної якості, що забезпечує гармонійне співіснування людей з різними світоглядами, культурами, релігіями та стилями життя. Відповідно до Цілей сталого розвитку, проголошених ООН на період до 2030 року, особлива увага приділяється формуванню справедливого й інклюзивного суспільства, зокрема через забезпечення якісної освіти та виховання поваги до культурного розмаїття (ЦСР 4 – «Якісна освіта», ЦСР 16 – «Мир та справедливість та сильні інститути»).

Дошкільний вік є сенситивним періодом для формування основ моральної свідомості та соціальних установок, у тому числі й толерантного ставлення до інших. Саме в цей період закладаються перші уявлення про соціальні норми, моделі взаємодії з оточенням, відбувається інтенсивний розвиток емоційної сфери, співпереживання та емпатії. Формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку сприяє не лише їхній соціальній адаптації та гармонійному розвитку, а й виконує стратегічне завдання – виховання покоління, здатного жити у мирі, взаємоповазі й злагоді.

Науковці сучасної педагогіки та психології визнають самоцінність дошкільного віку й розуміють його як перший етап становлення особистості; час, коли закладаються ціннісні засади світогляду, розвивається багато моральних якостей (Н. Айзенберг, Р. Аллен, Л. Артемова, М. Беннетт, А. Ганн, В. Деленко, О. Дудар, О. Кононко, Н. Лисенко, В. Ляпунова, Т. Мальті, Д. Мессінджер, Г. Олпорт, Ж. Піаже, Т. Поніманська та багато інших).

Завдання сучасного закладу дошкільної освіти полягає в тому, щоб його випускники були не лише самостійними, а й такими, що володіють толерантністю як основою власної життєвої позиції. Формування основ

толерантності у дітей старшого дошкільного віку базується на розвитку їх навичок безконфліктних взаємовідносин у процесі взаємодії з оточуючими на засадах співробітництва та взаєморозуміння, готовності прийняти інших людей, їхні погляди, звичаї та звички. Толерантні взаємовідносини між дітьми старшого дошкільного віку забезпечать їхню успішну адаптацію до умов навчання в школі, що є необхідною умовою розвитку повноцінної особистості в майбутньому.

У контексті сталого розвитку педагогічна діяльність має бути спрямована на формування в дітей ціннісного ставлення до людини незалежно від її національності, мови, особливостей розвитку чи переконань. Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю наукового обґрунтування, педагогічного супроводу та впровадження ефективних методів і форм роботи, що сприяють формуванню толерантних якостей у дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Поняття «толерантність» з'явився й активно обговорюється одночасно в педагогіці, психології, культурології, соціології, політології, економіці, історії. Підвищений інтерес до толерантності зумовлений не лише її науковою міждисциплінарністю, а й потребами соціальної практики, яка, з одного боку, активно розвивається в умовах політичної модернізації, а з іншого – створює нові соціальні процеси та події, що як сприяють зростанню толерантності, так і водночас провокують, різні за своїм характером, прояви інтолерантності.

Аналіз наукових джерел щодо проблеми дослідження дає змогу говорити про багатозначність інтерпретації сутності поняття «толерантність» і відсутність у науці його єдиного трактування, оскільки воно є міждисциплінарним.

У науковому обігу слова «толерантність» і «терпимість» мають подібне значення. Поняття «толерантність» сприймається як «терпимість» і означає здатність, уміння терпіти, миритись з думкою інших, бути поблажливим до вчинків інших людей, а значить бути милосердним [6, с. 37]. В англійській мові

«толерантність» так само трактується як «терпимість», але їй надається ще один лексичний відтінок як підтримка, взаємодопомога тощо.

Досліджено, що «толерантність» вживають для позначення адаптаційних здібностей організму, що дають йому можливість взаємодіяти з іншими, не порушуючи внутрішньої рівноваги [3, с. 81].

Поняття «толерантність» в Преамбулі Статуту ООН визначено таким чином: «...виявляти терпимість і жити разом, у мирі один з одним, як добрі сусіди» [9, с. 245]. Таким чином, толерантність має соціально активне забарвлення і розглядається як умова успішної соціалізації.

Гендерна толерантність відіграє важливу роль у нормалізації гендерних стосунків і розглядається як неупереджене ставлення до представників іншої статі, відсутність ідей щодо переваги однієї статі над іншою [13].

Основними засобами формування гендерної толерантності є ігри та художні твори, сюжети яких включають взаємовідносини між представниками різної статі; емоційну співучасть; дискусії та бесіди, що передбачають обговорення різних проявів толерантності.

У психології також неоднозначно аналізується категоріально-понятійне наповнення толерантності. У рамках психоаналітичного підходу (З. Фрейд, Р. Лазарус, С. Фолькман, К. Хорні) толерантність – це складна система механізмів, які забезпечують людині баланс її психологічної стійкості й мінливості, що включає, зокрема, захисні механізми особистості, копінг-стратегії, механізми забезпечення психосоціальної ідентичності [10, с. 41].

У межах когнітивістського підходу (Дж. Тернер, Ф. Хайдер, Л. Фестінгер) толерантність – це складна система структурування в повсякденній свідомості неоднорідних і суперечливих соціально важливих об'єктів, які виступають причинами зміни соціальних уявлень, когнітивних сценаріїв, самокатегорій, а також— виникнення атрибутів, змістових установок, станів когнітивного дисонансу, ефектів соціальної перцепції, актуалізації соціальних стереотипів [10, с. 59].

У рамках біхевіористичного підходу (Дж. Вольпе, Б. Скіннер, А. Лазарус) толерантність – це складна система умінь і навичок, яка об'єднує весь поведінковий арсенал людини [11].

У рамках гуманістичного підходу (К. Роджерс) толерантність потрактовано як загальну дивергентну стратегію досягнення самоактуалізації, що є складною системою взаємопов'язаних проявів особистості, яка містить такі окремі прояви, як поєднання збереження та диференціації Я, прагнення до розрізнення, збільшення напруження, подолання перешкод, рухливість, відкритість, незалежність, опора на себе [10].

У межах крос-культурної психології (Дж. Беррі, Е. Фернхем, С. Бочнер, Дж. Ньюстром, К. Девіс, К. Оберг) пропонується розглядати толерантність як складну систему конструктивного використання власного арсеналу ідентичностей, динаміка функціонування якої підпорядковується закономірностям соціокультурної адаптації, включно з механізмами подолання «культурного шоку» [12, с. 144].

Загалом у науковій літературі поняття «толєрантність» розглядають передусім як повагу до інших людей, визнання їхньої рівності, відмову від домінування та насильства, як визнання багатоманітності людської культури, норм поведінки та відмову від зведення цього різноманіття до переважного впливу лише однієї точки зору.

Проаналізовано, що толєрантність, як якість особистості, містить у собі такі основні характеристики: психологічну готовність до толєрантного ставлення до оточуючого (нації, релігії, думки, поведінки та індивідуальних особливостей інших людей); прийняття різноманіття світу; вільний прояв власних поглядів; здатність до позитивної взаємодії на безконфліктній основі, неприйняття й активну протидію впливам навколишньої дійсності [7, с. 29].

У структурі толєрантності науковці виокремлюють когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. Когнітивний компонент передбачає усвідомлення та інтеріоризацію ідей про цінність толєрантності; визнання різноманіття світу. Емоційний компонент включає здатність до емпатії та

рефлексії. Поведінковий компонент включає здатність до толерантного спілкування та толерантної поведінки [4, с. 118].

Варто зазначити, що у структурі толерантності дітей старшого дошкільного віку можна виокремити аналогічні компоненти: когнітивний, емоційний і поведінковий. Так змістом когнітивного компонента, на нашу думку, слід розглядати етнокультурну обізнаність дітей дошкільного віку та розуміння ними різноманіття світу, спільності всіх культур та єдності людства. Емоційний компонент включає здатність дітей старшого дошкільного віку до ідентифікації, співпереживання та співчуття. Поведінковий компонент включає формування у дітей низки комунікативних умінь: взаємодія на основі співпереживання та співчуття, встановлення контактів у різних ситуаціях спілкування, володіння способами розв'язання конфліктів тощо.

У якості основних психологічних механізмів формування толерантності більшість науковців розглядають ідентифікацію, емпатію та рефлексію [2].

Не дивлячись на підвищений інтерес представників педагогічної науки до проблеми, дослідження толерантності в педагогічному аспекті значно відстають від її філософського, етичного та соціально-психологічного вивчення.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень дошкільного віку дозволяє виокремити низку особливостей, які, на нашу думку, є підґрунтям для становлення структурних компонентів толерантності у дітей старшого дошкільного віку. До таких особливостей ми відносимо: особливу відкритість, високу сприйнятливості дитини до соціальних впливів, чутливість до світу соціальних стосунків; інтенсивний розвиток здатності до ідентифікації, емпатії та рефлексії; здатність розуміти та враховувати чужу точку зору; розвиток емоційного передбачення; розвиток довільної поведінки, а також різноманітних форм спілкування з однолітками й дорослими.

Багатоаспектність поняття «толерантність» робить його доволі абстрактним і загальним, малодоступним для розроблення педагогічних методик формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку, тому було доцільно визначити відповідні компоненти, критерії та показники, що

дають змогу більш чітко фіксувати, аналізувати та оцінювати результати формування толерантності дітей дошкільного віку у закладі дошкільної освіти.

Спираючись на існуючі в сучасній науці трактування поняття «толерантність дітей старшого дошкільного віку» ми розглядаємо його як інтегративну якість особистості, яка формується на основі пізнання різноманіття світу, етнокультурної поінформованості та розуміння дитиною спільності різних культур, визначає її бажання й уміння встановлювати соціальні контакти з іншими дітьми й дорослими незалежно від їхньої статі, етнічної, культурної специфіки.

Основними критеріями проявів толерантності у старшому дошкільному віці, на наш погляд, є комунікативний та емоційно-оціночний. Кожен із критеріїв розкривається в низці показників. Комунікативний критерій включає показники: товариськість, вміння вибудовувати стосунки з однолітками, миролюбність. Емоційно-оцінний критерій включає показники: емпатійність, доброзичливість, позитивне ставлення до представників інших національностей, активно-гуманістичне ставлення до людей з особливими потребам.

Таким чином, ми визначаємо, що формування толерантності дітей старшого дошкільного віку відбувається на основі пізнання дитиною різноманіття світу, етнокультурної обізнаності й розуміння спільності різних культур, визначає її бажання та вміння встановлювати соціальні контакти з іншими дітьми й дорослими, незалежно від їхньої статі, етнічної приналежності, фізичних особливостей, на засадах толерантного, шанобливого ставлення та готовності до взаємодії і співпраці.

У Базовому компоненті дошкільної освіти основні засади толерантності, відображено в освітньому напрямі «Дитина в соціумі» та визначено в межах соціально-громадянської компетентності. Так, результат сформованості соціально-громадянської компетентності засвідчує ціннісне ставлення дитини до себе, своїх прав і прав інших, наявність уявлень про правила і способи міжособистісної взаємодії з членами сім'ї, родини, іншими людьми та вмінь

дотримуватись цих правил в соціально-громадянському просторі, а також ціннісне ставлення та повагу до культурних надбань українського народу, представників різних національностей і культур [1].

Перед закладом дошкільної освіти має стояти завдання не тільки забезпечити дітей достатнім рівнем знань, умінь, навичок, а й сформувати в них самостійність й толерантність як основу власної життєвої позиції. Відповідно, заклад дошкільної освіти ставить за мету залучати дітей до загальнолюдських здобутків і цінностей, сформувати толерантність як ознаку високого рівня духовного та інтелектуального розвитку особистості дитини, оскільки саме в дошкільному віці можуть сформуватись гуманістичні цінності та реальна готовність до толерантної поведінки.

Формування толерантної особистості – це складний процес, який здійснюється всією соціальною дійсністю, що оточує дитину (суспільством, під впливом стосунків у сім'ї та стосунків її членів до інших людей і суспільства загалом; під впливом спілкування з однолітками та дорослими) [5, с. 62].

Сучасна дитина має правильно приймати й розуміти взаємозв'язок і взаємозалежність усіх і кожного, хто живе на планеті, розуміти й поважати права та звичаї, погляди й традиції інших людей, віднайти власне місце у життєдіяльності суспільства, не завдаючи шкоди та не зачіпаючи права інших людей. Тому, роботу з формування толерантності у дітей необхідно починати в закладі дошкільної освіти.

У дошкільному віці важливо знайомити дітей із фольклором народів світу. Фольклор – одна з найважливіших складових історії культури кожного народу. У казках різних народів світу часто зустрічаються спільні ідеї, теми, сюжети та образи. Майже в усіх країнах Європи розповідають казки про Червону Шапочку, Сплячу красуню, Попелюшку. Але, незважаючи на спільність ідеї, казки кожного народу національно своєрідні. З казками пов'язані перші дитячі уявлення про справедливість, де добро обов'язково перемагає, а зло рано чи пізно, але обов'язково, буде покаране.

Гра супроводжує дитину протягом усього часу перебування в закладі дошкільної освіти. У процесі ігор з ляльками діти можуть знайомитись з національними костюмами або їхніми деталями (кімоно, сарі тощо), в іграх з будівельним матеріалом – з особливостями спорудження житла різних народів.

Формування толерантності буде ефективним лише в емоційно сприятливій атмосфері. Цьому сприяють ігри та бесіди для згуртування дітей, формування в них доброзичливого ставлення один до одного, співчуття, співпереживання тощо. У дітей з'являється потреба у спілкуванні з однолітками, вони навчаються застосовувати отримані знання та навички в ігрових і життєвих ситуаціях.

Одним із шляхів формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку, на наш погляд, є вивчення іноземної (англійської) мови в закладі дошкільної освіти.

Англійська мова – це мова міжнаціонального спілкування в сучасному світі, вивчення якої дає можливість познайомити дітей з життям зарубіжних ровесників, з пісенною та віршованою творчістю, з доступними дітям зразками дитячої художньої літератури. На заняттях діти долучаються до нового соціального досвіду з використанням іноземної мови, за рахунок програвання різних ролей в ігрових ситуаціях, типових для сімейного, побутового, навчального спілкування. Усе це дає змогу сформувати у дітей старшого дошкільного віку розуміння важливості вивчення іноземної мови як засобу здійснення взаємодії з представниками інших соціумів, оскільки мовне та культурне розмаїття нині розглядається як один з найбільш цінних елементів світової, європейської та національної культурної спадщини.

Формування основ толерантності передбачає взаємну відповідальність учасників освітнього процесу, співпереживання, взаємодопомогу, здатність разом долати труднощі. У результаті цілеспрямованої роботи з формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти можуть бути досягнуті такі результати [8, с. 19]: дитина починає усвідомлювати свої особливості та вподобання, розуміти, що вона унікальна і

неповторна як кожна людина; дитина навчається спілкуватись з різними людьми; дитина навчається усвідомлено сприймати власні емоції та розуміти емоційний стан інших людей; у дитини формуються комунікативні навички, вміння встановлювати та підтримувати контакти, співпрацювати, уникати конфліктних ситуацій; дитина знайомиться з нормами та правилами поведінки.

Таким чином, до факторів, що визначають зміст та ефективність формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку можна віднести педагогічно організовані види діяльності, а саме: ігрову, пізнавальну, продуктивну, а також відповідну емоційно сприятливу атмосферу в закладі дошкільної освіти та в сім'ї, засновану на принципах демократичної взаємодії.

Надзвичайно важливо в аспекті формування толерантності досліджувати особливості гендерних відносин, починаючи з дошкільного віку, оскільки саме у цей період уперше увага дітей починає перемикатись з дорослого на однолітків, інтерес до спілкування з якими постійно зростає.

Варто зазначити, що старший дошкільний вік науковці розглядають як сензитивний період формування психологічної статі та становлення гендерної ідентичності, що уможливлює постановку завдань статеворольового виховання, яке включає розвиток різних сфер індивідуальності особистості, сприяє усвідомленню власного образу Я-хлопчик, Я-дівчинка. Ці завдання сприяють формуванню гендерної толерантності у дітей старшого дошкільного віку за умови доповнення завданнями морального виховання [14, с. 6].

Якщо розглядати гендерні відносини в дитячих колективах, то для цих груп притаманне існування двох тенденцій: статевої або гендерної сегрегації (спілкування з представниками своєї статі) та гендерної конвергенції (спілкування з представниками протилежної статі) [14, с. 8]. Обидві тенденції нерівнозначні у різні вікові періоди та у різних типах відносин.

Нині найбільшим фахівцем з проблеми взаємовідносин між статями в дошкільному віці – є Е. Маккобі. У її книзі «Дві статі: ростемо окремо, будемо разом» блискуче викладено систему поглядів на гендерні взаємини у дитинстві та дорослому віці. Е. Маккобі зазначає, що у різні вікові періоди посилюється

то сегрегація, то конвергенція. І все-таки сегрегація – найпоширеніше явище, яке з'являється на третьому році життя у дівчаток і на четвертому – у хлопчиків. Спочатку цю сегрегацію породжують відмінності у поведінці хлопчиків і дівчаток, їхнє прагнення до неї, що призводить до формування двох окремих субкультур. І статевая сегрегація, і відмінність субкультур, можуть призводити до складнощів у взаєморозумінні між статями, конфліктів між ними [12, с. 154].

Отже, старший дошкільний вік є сензитивним для формування психологічної статі та становлення гендерної ідентичності, що робить важливим постановку завдань статевого ролевого виховання в закладі дошкільної освіти, школі та сім'ї.

Проаналізовано, що методика формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку об'єднує два напрями: 1) формування у дітей елементів мотиваційної, емоційної, інтелектуальної та поведінкової сфер особистості, що визначають прояв комунікативного критерію толерантності; 2) формування у дітей елементів мотиваційної, емоційної, інтелектуальної та поведінкової сфер особистості, що визначають прояв емоційно-оціночного критерію толерантності [8, с. 33].

Незважаючи на те, що проблема комунікації та її впливу на повноцінний особистісний розвиток дітей дошкільного віку не нова, досі для системи освіти вона залишається актуальною. Науковцями накопичено великий запас теоретичних знань, що стосуються ролі демократичного спілкування з дитиною, проте далеко не завжди ці знання реалізуються на практиці.

У нашому дослідженні, ми акцентували увагу на трьох взаємопов'язаних напрямках роботи з: вихователями, дітьми, батьками.

Найважливішим чинником формування толерантності є особистий приклад дорослого. Діти наслідують стиль спілкування вихователя, його ставлення до інших, мову, інтонації, емоційну поведінку. Толерантний вихователь демонструє повагу до кожної дитини, незалежно від її особливостей, вміння слухати, приймати інші точки зору, готовність

допомогти, підтримати, бути справедливим і доброзичливим. Особистий приклад вихователя є еталоном поведінки для дитини, що сприяє формуванню моральних переконань.

Формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку є одним із важливих завдань сучасної дошкільної освіти. У період старшого дошкільного віку у дітей активно розвиваються морально-етичні уявлення, навички спілкування, емпатія, самосвідомість, що створює сприятливі умови для засвоєння понять добра, поваги, прийняття інших. Саме тому вихователь відіграє ключову роль у розвитку толерантної поведінки у дітей, застосовуючи різноманітні педагогічні методи, які мають бути комплексними, системними та інтегрованими в освітній процес:

1. Пояснювально-інформаційні методи спрямовані на формування знань дітей про морально-етичні норми, сприяють розвитку розуміння таких понять, як доброта, справедливість, терпимість, дружба, взаємоповага, а також розвитку критичного мислення та моральної свідомості. Основними формами реалізації є [6, с. 39]: бесіди морального змісту, під час яких вихователь знайомить дітей з етичними нормами та правилами поведінки у суспільстві. наприклад: «Чому важливо ділитись з іншими?», «Як почувається людина, яку ображають?» тощо; читання художньої літератури – казок, оповідань, віршів, що розкривають теми взаємодопомоги, милосердя, прийняття різних людей. Особливо ефективними є твори, у яких персонажі навчаються жити в гармонії з оточенням; обговорення ситуацій морального вибору – вихователь пропонує дітям уявні ситуації та спонукає їх шукати конструктивні способи взаємодії, співпереживати героям, робити моральні висновки.

2. Ігрові методи не лише формують у дітей емоційну чутливість, а й навчають діяти в межах моральних норм у різних ситуаціях. Гра – провідна діяльність у дошкільному віці, тому саме через ігрову форму найефективніше формуються соціальні навички та толерантна поведінка. В освітньому процесі варто використовувати: сюжетно-рольові ігри, що створюють умови для моделювання соціальних стосунків, де діти навчаються враховувати думки

інших, співпрацювати, ділитися («Сім'я», «Лікарня», «Школа» тощо); ігри-драматизації, що дозволяють інсценізувати казкові чи життєві ситуації, містять конфлікт чи моральну дилему, а діти навчаються співпереживати, оцінювати поведінку персонажів, приймати правильні рішення; дидактичні ігри, що спрямовані на розвиток емпатії, розпізнавання емоцій, навичок ефективного спілкування. Наприклад, гра «Впізнай настрій» або «Допоможи другові» сприяє розумінню емоційного стану інших людей.

3. Практично-діяльні методи сприяють формуванню толерантної поведінки через реальну взаємодію в колективі, розвивають здатність до кооперації, взаємодопомоги, відповідальності та позитивного ставлення до інших. До основних форм реалізації належать [10, с. 62]: спільна творча діяльність (виготовлення аплікацій, колажів, колективних малюнків), що заохочує дітей домовлятися, ділитися матеріалами, допомагати одне одному; проектна діяльність – реалізація мініпроектів на тему дружби, доброти, культурного різноманіття, де діти не лише засвоюють знання, а й здобувають досвід командної роботи; колективні справи та волонтерські акції в межах закладу дошкільної освіти – збирання речей для молодших груп, догляд за рослинами чи тваринами, допомога у прикрашанні групи до свята тощо.

4. Метод створення проблемних ситуацій. Використання моральних дилем, ситуацій вибору та етичних задач спонукає дітей до рефлексії, розвитку емоційного інтелекту, усвідомлення значущості людських якостей. Такі завдання дають змогу дітям замислитися, приймати морально правильні рішення, враховуючи інтереси інших. Наприклад: «Що б ти зробив, якби побачив, що друга образили?» «Як вчинити, якщо хтось не хоче грати з новеньким?».

5. Метод рефлексії. Важливо не лише організовувати діяльність, але й обговорювати її результати. Рефлексивні бесіди після гри чи проекту допомагають дітям усвідомити власні вчинки, емоції та почуття інших. Рефлексія сприяє закріпленню позитивного досвіду спілкування та соціальної

взаємодії. Наприклад, «Що тобі сподобалося в нашій роботі?», «Як почувався твій друг/подруга?», «Що було найважчим? А що сподобалось?».

Ефективне формування толерантності у старших дошкільників можливе лише за умови системного, різнобічного підходу, що охоплює когнітивну, емоційну та поведінкову сфери. Комплексне застосування описаних методів у поєднанні з особистим прикладом вихователя, позитивним мікрокліматом у групі та залученням дітей до спільної діяльності сприяє розвитку таких якостей, як доброзичливість, співпереживання, готовність до взаємодопомоги та повага до інших.

Формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку є тривалим і багатовимірним процесом, у якому ключову роль відіграє родина. Саме в сім'ї дитина отримує перший досвід взаємодії, перші уявлення про добро, справедливість, повагу. Батьківська любов, підтримка, емпатія, справедливість і готовність до діалогу – це основа для формування у дитини толерантного ставлення до інших. Водночас, батьки мають усвідомлювати необхідність використання цілеспрямованих педагогічних методів, що відповідають віковим та індивідуальним особливостям дитини.

Сім'я є провідним соціальним інститутом, який справляє вирішальний вплив на становлення особистості дитини. Саме в родині закладаються основи моральних цінностей, моделей поведінки, ставлення до інших людей. У старшому дошкільному віці дитина інтенсивно розвивається соціально, морально, емоційно. У старшому дошкільному віці важливо формувати у дітей навички конструктивного спілкування, терпимість до відмінностей, вміння жити в колективі – тобто основи толерантності.

Варто зазначити, що сім'я виконує не лише функцію первинної соціалізації, а й виступає зразком для наслідування. Поведінка батьків, їхнє ставлення до інших, до дитини, до світу в цілому має безпосередній вплив на те, як дитина сприйматиме себе й оточення.

У родинному середовищі дитина вперше стикається з різними моделями взаємодії, набуває досвіду вирішення конфліктів, бачить приклади допомоги,

емпатії або, навпаки, агресії, нетерпимості. Атмосфера в родині – довірлива, доброзичлива, відкрита – сприяє становленню в дитини позитивного образу себе та інших, формує здатність до співпереживання й прийняття різноманіття.

Якщо в родині панує авторитаризм, агресія, часті сварки чи емоційна відстороненість, це негативно впливає на емоційно-моральний розвиток дитини. Дитина може сприймати ворожість і нетерпимість як норму поведінки, переносити ці моделі у взаємини з однолітками. Натомість атмосфера любові, поваги, взаємопідтримки формує передумови для формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку.

Нині науковці виокремлюють фактори впливу сімейного виховання на формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку [5, с. 63]: сімейні цінності та моральні орієнтири, що формують уявлення дитини про добро і зло, справедливість, повагу до інших людей. Батьки, які послідовно демонструють гуманістичні цінності, сприяють розвитку у дитини відповідних установок; міжособистісні стосунки в родині. Зразки взаємоповаги між батьками, між дорослими та дітьми, стиль спілкування без агресії та принижень слугують моделлю для наслідування; емоційний клімат у родині. Діти, які зростають у любові та прийнятті, легше формують позитивне ставлення до інших людей, краще співпереживають та охоче допомагають; рівень педагогічної культури батьків. Батьки, які розуміють особливості вікового розвитку дитини, застосовують відповідні методи виховання, орієнтуються на особистісно-орієнтоване спілкування, мають більше шансів виховати толерантну дитину.

До основних методів формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку в межах сімейного виховання науковці зараховують [3, с. 85]:

1. Метод особистого прикладу. Діти наслідують поведінку батьків, копіюють їхні реакції та ставлення. Толерантні батьки не висловлюють зневаги чи агресії до інших, демонструють терпимість до чужої думки, активно слухають, не кричать, не знецінюють.

2. Спільне обговорення морально-етичних ситуацій. Батьки можуть разом із дитиною переглядати мультфільми, читати казки або розповіді, а потім

обговорювати поведінку героїв: «Чому цей герой вчинив так?», «Як би ти вчинив на його/її місці?», «Що ти відчував/відчувала, коли бачив цю сцену?». Варто зазначити, що такі бесіди розвивають критичне мислення, моральну рефлексію та емпатію.

3. Залучення до спільної діяльності. Спільна праця вдома (прибирання, приготування їжі, догляд за тваринами тощо) допомагає дитині відчувати себе частиною колективу, розвиває відповідальність, вміння взаємодіяти. Важливо, щоб така діяльність була побудована на принципах рівноправності та підтримки.

4. Сімейні традиції та ритуали. Спільні свята, ранкові та вечірні ритуали, традиції спільного обіду чи читання створюють відчуття безпеки, єдності, формують здатність до співіснування з іншими, поваги до культурних звичаїв.

5. Заохочення до соціальної взаємодії. Батьки можуть залучати дітей до участі в спільних заходах – ігри з іншими дітьми, допомога людям похилого віку, відвідування благодійних заходів, що навчає дитину бачити різноманіття світу, сприймати інших без упереджень.

6. Розвиток емоційного інтелекту. Батьки мають допомагати дитині розпізнавати власні емоції, говорити про почуття, вчити розуміти емоційний стан інших. Це можна реалізовувати через гру «Який у тебе настрій?», запитання: «Що ти відчуваєш? Чому?», вивчення міміки та жестів людей на ілюстраціях, фото тощо.

Використання даних методів буде сприяти формуванню у дітей необхідного багажу моральних уявлень та поглядів.

Констатовано, що лише спільними зусиллями сім'ї та закладу дошкільної освіти можливо сформувати у дитини старшого дошкільного віку здатність сприймати світ у всій його багатоманітності – з повагою, доброзичливістю й відкритістю.

Заклад дошкільної освіти виступає провідним середовищем соціалізації дитини, де вона навчається жити в колективі, спілкуватися з різними людьми, вирішувати конфлікти, враховувати інтереси інших. Педагогічний колектив є

не лише носієм знань, а й зразком гуманного ставлення, справедливості та поваги. Провідним завданням закладу дошкільної освіти – є створення умов, у яких кожна дитина почувається цінною, прийнятою, здатною до діалогу і співпраці.

Науковці виокремлюють основні напрями діяльності закладу дошкільної освіти щодо формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку [7, с. 68]: інтеграція ідей толерантності в освітній процес (зміст занять, ігор, проєктів); організація інклюзивного середовища; залучення дітей до колективної діяльності, що потребує взаєморозуміння й кооперації; морально-етичне виховання через читання, обговорення, казкотерапію, ігрову діяльність; створення атмосфери безпеки, рівності, взаємоповаги.

Заклад дошкільної освіти може і має виходити за межі власного простору, залучаючи до освітнього процесу інші організації: бібліотеки, які надають доступ до тематичної літератури, організовують читання та обговорення історій про дружбу, доброту, прийняття; музеї, культурні центри, де діти знайомляться з традиціями різних народів, вчать поважати іншу культуру; благодійні організації, участь у яких дає дітям змогу відчувати причетність до допомоги іншим (навіть у символічних формах); центри інклюзивної освіти, де педагоги можуть отримати методичну підтримку у питаннях взаємодії з дітьми з особливими освітніми потребами та формування толерантного ставлення до них серед однолітків; громадські організації, що займаються правозахисною діяльністю, які можуть проводити заняття з прав людини в доступній, ігровій формі. Така співпраця розширює соціальний досвід дитини, відкриває їй світ у його різноманітності та взаємозалежності.

Потенціал закладу дошкільної освіти значно зростає за умови його тісної співпраці із зовнішніми соціальними структурами та родинами дітей старшого дошкільного віку.

Родина – перше соціальне середовище дитини, і саме вдома вона засвоює перші моральні поняття, моделі поведінки. Виховання толерантності неможливе без узгодженості вимог, позицій і впливів сім'ї та закладу

дошкільної освіти. Тому ключовим завданням вихователів є налагодження ефективної педагогічної взаємодії з батьками, яка передбачає: інформування батьків про мету та зміст роботи закладу дошкільної освіти щодо формування толерантності; проведення тематичних батьківських зборів, семінарів, тренінгів; індивідуальні консультації щодо особливостей розвитку емоційної та соціальної сфери дитини; спільні заходи (свята, акції, проєкти), що сприяють формуванню гуманістичних цінностей; створення єдиного виховного простору, у якому толерантна поведінка стає нормою.

Варто зазначити, що співпраця з родиною має будуватися на засадах партнерства, діалогу, довіри, визнання значущості кожної сторони у вихованні дитини.

Для того, щоб міжінституційна та родинно-педагогічна взаємодія приносила бажані результати, вона має будуватися на певних науково обґрунтованих принципах, серед яких ключовими науковці виділяють такі [2, с.17]:

1. Принцип гуманізму – кожна дитина визнається цінністю незалежно від її особливостей, а освітня діяльність базується на повазі до особистості.
2. Принцип діалогу – усі учасники освітнього процесу (діти, батьки, вихователі, стейкхолдери) мають можливість вільно висловлювати свої думки, обмінюватися досвідом, враховувати позиції одне одного.
3. Принцип партнерства – взаємодія між закладом дошкільної освіти, родинами та іншими організаціями будується на рівноправності, взаємоповазі, відповідальності.
4. Принцип культурної відкритості – визначається цінність культурного різноманіття, стимулюється знайомство з різними мовами, традиціями, звичаями, що сприяє вихованню поваги до інших.
5. Принцип системності та наступності – робота з формування толерантності має бути не епізодичною, а постійною і узгодженою між усіма учасниками освітнього процесу.

6. Принцип індивідуального підходу – враховуються особистісні особливості кожної дитини, її рівень соціального, емоційного та морального розвитку.

Для забезпечення ефективної співпраці та реалізації описаних принципів заклад дошкільної освіти може впроваджувати такі форми роботи: методичні тижні толерантності до яких залучаються батьки, представники інших організацій, експерти тощо; проектна діяльність, наприклад, «Ми різні – ми разом», «Країна добрих сердець», що поєднує зусилля дітей, батьків і вихователів; спільні акції (дні добрих справ, благодійні ярмарки, толерантні флешмоби); віртуальні зустрічі з батьками (вебінари, онлайн-бесіди на тему формування гуманістичних цінностей); залучення родин до створення тематичних куточків у групі: «Моя родина – частина великого світу», «Друзі з різних країн» тощо.

Формування толерантності як важливої соціальної та моральної якості в дітей старшого дошкільного віку є складним, багатоаспектним процесом, що потребує цілісного підходу. Одним із ключових чинників успішності цього процесу є ефективна взаємодія між закладом дошкільної освіти, родиною та іншими соціальними інституціями. Така взаємодія створює узгоджене соціальне середовище, яке послідовно впливає на дитину у різних сферах її життя, формуючи толерантну поведінку, світогляд, моральну свідомість та емоційну культуру, а принципи гуманізму, діалогу, партнерства, культурної відкритості та системності мають стати основою спільної діяльності, спрямованої на виховання майбутніх громадян толерантного суспільства.

Висновки. Проблема формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку набуває особливої актуальності в умовах сучасного полікультурного суспільства та зростання міжособистісних комунікацій. Дошкільний вік є чутливим періодом для засвоєння моральних норм, соціальних правил і формування базових світоглядних установок, тому саме в цей час надзвичайно важливо закласти основи толерантного ставлення до навколишнього світу, інших людей та їх відмінностей.

Аналіз теоретичних і практичних джерел дозволяє стверджувати, що толерантність у дітей старшого дошкільного віку виявляється у формах доброзичливого ставлення до однолітків, відкритості до співпраці, умінні приймати й поважати інші думки, проявляти співчуття та підтримку. Ефективне формування таких якостей передбачає цілеспрямовану педагогічну діяльність, яка інтегрує елементи морального виховання, розвиток емоційного інтелекту та соціально-комунікативних умінь.

Особливу роль у цьому процесі відіграють активні методи роботи, серед яких важливе місце належить дидактичним іграм, інтерактивним технологіям, організації спільних творчих завдань, читанню художніх творів відповідного змісту. Такі підходи сприяють розвитку емпатії, позитивної самооцінки, навичок конструктивного розв'язання конфліктів та навичок безконфліктної взаємодії.

Ключовим чинником ефективності формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку є також особистісний приклад дорослого, що вимагає від вихователів високої моральної культури, здатності демонструвати у взаємодії з дітьми та колегами зразки терпимості, поваги та доброзичливості. Не менш важливим є активне залучення батьків до освітнього процесу, що забезпечує узгодженість впливів сім'ї та закладу дошкільної освіти на становлення толерантної особистості дитини.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0033729-21#Text>
2. Деленко В. Б. Педагогічні умови виховання толерантних взаємостосунків дітей у дошкільному навчальному закладі. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Том 2, № 76 (2017). С. 13–18.
3. Капітан Л.І., Дума В. Виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку в контексті сучасної освітньої парадигми. *Науковий вісник*

Мукачівського державного університету. Серія: Гуманітарні і суспільні науки, №20(15) 2016. С. 81–89.

4. Ляпунова В., Негрій І. Роль толерантності у формуванні національної ідентичності дітей старшого дошкільного віку. *Науковий вісник мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка, №1 (32) 2024, С. 117–123.*

5. Ляпунова В. А. Психолого-педагогічні умови формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку. Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». Харків, 2016. Вип. 52. С. 60–69.

6. Максимова О.О. Змістова структура толерантності дітей старшого дошкільного віку. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. Випуск 52, 2017. С. 37–41.*

7. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.

8. Скрипник Н. І. Виховання толерантних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку: навчально-методичний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2011. 99 с.

9. Тернопільська В. І., Максимова О. О., Рудницька Н. Ю., Коновальчук І. М. Позиція толерантності та її виховання у старших дошкільників та молодших школярів. *Topical issues of education: Collective monograph. Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal, 2018. P. 244–259.*

10. Шахова О.Г. Соціальна психологія особистості: Навчальний посібник. Харків: «Контраст», 2019. 116 с.

11. Allen R. Culturally responsive pyramid model practices: Program-wide positive behavior support for young children. University of Denver, 2021. Режим доступу: https://challengingbehavior.org/docs/ECBoQ_Cultural-Responsiveness-Companion.pdf

12. Eisenberg N., Spinrad T. L., Eggum N. D. Empathy-related responding: Associations with prosocial behavior, aggression, and intergroup relations. *Social Issues and Policy Review*. 2010. Vol. 4, № 1. P. 143–180. Режим доступу: <https://doi.org/10.1111/j.1751-2409.2010.01020.x>
13. Gunn A. Building inclusive communities in early childhood education: Diverse perspectives from New Zealand. *Diversity and inclusion in early childhood education*. Wellington: NZCER Press, 2008. P. 35–49.
14. Malti T. Children and violence: Nurturing social-emotional development to promote mental health. *Social Policy Report*. 2020. Vol. 33, № 1. P. 1–33. Режим доступу: <https://doi.org/10.1002/sop2.8>